

TADEUSZ ALEKSANDER

Metodologia badań regionalnych w dziedzinie oświaty i życia kulturalnego (Refleksje na podstawie doświadczeń własnych)

Pojęcie badań regionalnych

Dość trudno jest podać dziś, nie budzące krytyki i nie wywołujące zastrzeżeń merytorycznych określenie badań regionalnych. Wychodząc od geograficznego pojęcia regionu¹ absolutnie umownie rozumieć przez nie będziemy naukową analizę (poznanie, wyjaśnianie, opisywanie) określonego zjawiska na wyodrębnionym fizjograficznie terenie. Tak pojęte badania regionalne należy przeciwstawić (wylącznie w celach definicyjnych) ponadregionalnym i ogólnokrajowym naukowym analizom jakiegoś zagadnienia (w celach porównawczych) przeprowadzonym z reguły na próbach reprezentacyjnych dobranych w różnych regionach.

Badania regionalne mogą być realizowane w każdej części naszego kraju. Cała bowiem powierzchnia Polski da się podzielić, w oparciu o dość ściśle kryteria fizyczno-geograficzne (a częściowo także historyczne i administracyjne), na względnie jednolite regiony. Realizowane (wylącznie) w tych jednostkach badania nad występującymi w nich, jak i poza nimi, zjawiskami nazwiemy regionalnymi.

Badania regionalne mają w naszym kraju długie tradycje – sięgają drugiej połowy XIX w. Ich charakterystyka wymagałaby napisania obszernej rozprawy. Stanowiły one zawsze ważne ogniwo ruchu umysłowego i społeczno-kulturalnego, zwanego regionalizmem. Do tej pory realizowane one były w kilku kierunkach: głównie przeszłości i warunków geograficznych regionów, a następnie w sferze zjawisk gospodarczych i w dziedzinie etnografii. W ostatnich dziesiątkach lat rozpowszechniły się one także w dziedzinie oświaty i życia kulturalnego. Ilościowemu

¹ Region to „wydzielony, stosunkowo jednorodny obszar odróżniający się od terenów przyległych określonymi cechami naturalnymi lub nabytymi”. *Słownik języka polskiego*. Warszawa 1985, t. 3, s. 34.

rozwojowi badań regionalnych towarzyszyła refleksja teoretyczna na temat ich przedmiotu i metodologii².

Mimo sporych ilościowych i jakościowych osiągnięć, badania regionalne są nadal potrzebne. Niekiedy ich inicjowanie i realizowanie zdaje się być konieczne i pilne. Stwierdzenie to dotyczy zwłaszcza szybko – a w ostatnich latach coraz szybciej – zmieniającej się sfery oświaty (w tym także dorosłych) i ulotnych zjawisk życia kulturalnego, po którym z reguły pozostaje niewiele trwałych śladów, w oparciu o które, po latach, odtworzyć będzie można przebieg dokonujących się współcześnie procesów oświatowych i zjawisk kulturowych. Badania takie, a następnie publikowanie ich wyników, są formą utrwalania śladu po tych zjawiskach i procesach, rodzajem zachowywania informacji o wysiłku zbiorowym zaangażowanych w te procesy i zjawiska ludzi, sposobem gromadzenia doświadczeń zbiorowych i mądrości zdobytej w inicjowaniu i realizowaniu procesów oświatowych i kulturalno-wychowawczych.

Warunki skuteczności badań regionalnych

Przystąpienie do badań nad oświatą i życiem kulturalnym w regionie w danym okresie historycznym poprzedzone być musi dokładnym poznanie zjawisk politycznych, gospodarczych i społecznych kraju, stanowiących podłoże oświaty i życia kulturalnego. Bez poznania owego podłoża nie jest możliwe szczegółowe spenetrowanie i prawidłowe wyjaśnienie oraz wskazanie genezy i uwarunkowań zjawisk oświatowych i kulturalnych danego regionu. Poznanie takie byłoby niepełne i w związku z tym niezadowolające. Przykładów na to można podać wiele. Bez poznania istoty takiego zjawiska politycznego jak autonomia Galicji drugiej połowy XIX w., trudno byłoby zrozumieć i trafnie zinterpretować taki fenomen końca tamtego wieku, jak dynamiczny rozwój oświaty i życia kulturalnego w poszczególnych regionach Małopolski. Bez poznania sytuacji politycznej, gospodarczej i społecznej panującej w Polsce w latach międzywojennych, nie byłoby możliwe trafne zinterpretowanie różnych elementów oświaty i życia kulturalnego w poszczególnych regionach kraju w tamtych latach. Nie można też zrozumieć genezy różnorodnych zjawisk oświatowych i inicjatyw twórczych w dziedzinie artystycznej różnych regionów naszego kraju czasów Polski Ludowej bez znajomości ogólnych założeń politycznych, przemian gospodarczych i sytuacji społecznej (mniejszości narodowe, ruch związkowy, stowarzyszenia społeczne). One to bowiem stały się podłożem i źródłem licznych zjawisk oświatowych i przemian w życiu kulturalnym w różnych regionach Polski w poszczególnych latach tego długiego okresu.

² H. Radlińska, *Badania regionalne dziejów pracy społecznej i oświatowej*, Warszawa 1948; Z. Wierzbicki, *Monografie wiejskich społeczności lokalnych w Polsce*, Roczniki Socjologii Wsi, t. XIII, 1975, s. 95–137; A. Fajferek, *Region ekonomiczny oraz metody analizy regionalnej*, Kraków 1964, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomicznej nr 6.

O tym, w jakim stopniu znajomość wymienionych tutaj obszarów rzeczywistości wpływa na poznanie i interpretację zjawisk oświatowych i z zakresu życia kulturalnego w regionie, przekonać może przykład znajomości funkcjonowania ponadlokalnych i ogólnokrajowych stowarzyszeń społecznych, które miały swoje agendy w różnych regionach. Doświadczenie badawcze piszącego wskazuje, że o tych agendach w dokumentach regionalnych pozostało niekiedy bardzo niewiele informacji. Trudno z nich czasem odtworzyć nawet nazwę („koło”, „oddział”, „ognisko”) lokalnych ogniw tych stowarzyszeń (niejednokrotnie i w dokumentach podawaną błędnie). Natomiast ze znajomości statutu tego stowarzyszenia pewnie można wnioskować o rodzaju i nazwie („koło”, „oddział”, „ognisko”) tej agendy w regionie, łatwiej – nawet na podstawie okruczków lokalnych informacji ustalić lata jej istnienia, przybliżoną liczbę członków, cele i kierunki działalności, siedzibę władz centralnych, kontakty lokalnej agendy z ogniwami nadrzędnymi i in.

Analogicznie do sugestii powyższej, badania nad oświatą i życiem kulturalnym w regionie poprzedzić trzeba dokładnym poznaniem zjawisk politycznych, specyfiki gospodarczej i życia społecznego regionu. Elementy te, stanowiąc bezpośrednie tło przemian oświatowych i kulturalnych, pozwolą lepiej zrozumieć te przemiany, trafniej je zinterpretować oraz celniej osadzić w szerszym kontekście lokalnych zjawisk politycznych, gospodarczych i społecznych. O konieczności i poznawczej „opłacalności” takiego usytuowania badań nad oświatą i życiem kulturalnym w regionie, piszący przekonał się w czasie m.in. badań nad życiem kulturalnym Nowego Sącza³, kiedy to dopiero poznanie kilku charakterystycznych dla tego miasta wydarzeń politycznych, gospodarczych i społecznych przyczyniło się do dostrzeżenia genezy i źródeł specyfiki dokonujących się tam w przeszłości przemian oświatowych i kulturalnych. Niektóre dostrzeżone w tym mieście zjawiska oświatowe i kulturalne w dobie autonomicznej były także (oprócz oczywiście uzyskania autonomii) następstwem budowy przez to miasto linii kolejowej i wybudowania tam dużych Warsztatów Kolejowych. Wiele działań kulturalnych w tym mieście było wynikiem silnej, wiele lat trwającej rywalizacji między socjalistami (wspieranymi przez socjalistów z Krakowa) a członkami miejscowych sodalicii mariańskich (wspieranych przez miejscowych i krakowskich oo. Jezuitów). Przybliżając się znacznie w czasie do lat prawie nam współczesnych trzeba powiedzieć, że sporo zmian w oświacie i życiu kulturalnym Nowego Sącza lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w., było następstwem realizowanego tam wtedy znanego przedsięwzięcia gospodarczego zwanego „eksperymentem sądeckim”. Szczegółowe poznanie każdego z tych zagadnień (politycznych, gospodarczych i społecznych) umożliwiło piszącemu dostrzeżenie genezy, dynamiki i profilu dokonujących się w tym mieście i regionie przemian oświatowych i kulturalnych oraz przyczyniło się do wzrostu

³ T. Aleksander, *Życie społeczne i przemiany kulturalne Nowego Sącza w latach 1870–1990*, Kraków 1993; *Oddziaływanie kulturalne dużego miasta na region*, Warszawa–Kraków 1985; *Organizacje i instytucje kulturalno-oświatowe*, (w:) *Tarnów. Dzieje miasta i regionu*, t. II, Tarnów 1983, s. 638–661.

przekonania o trafności tezy wskazującej na ścisły związek tych przemian z systemem politycznym, gospodarczym i społecznym regionu i kraju.

Badania zjawisk oświatowych i przemian życia kulturalnego w regionie poprzedzone też być muszą poznaniem ogólnych przemian edukacyjnych i głównych nurtów życia kulturalnego kraju. Znajomość ta umożliwi pełne zrozumienie i trafne zinterpretowanie lokalnych zjawisk edukacyjnych i kulturalnych oraz uchwycenie ich regionalnej specyfiki na tle zjawisk oświatowych i życia kulturalnego kraju. Doświadczenie badawcze piszącego przekonuje, że np. bez dokładnej znajomości programów oświatowych ruchu robotniczego na ziemiach polskich przełomu XIX i XX w. trudno byłoby dostrzec rzeczywistą genezę w wielu regionach takiego zjawiska jak domy robotnicze. Podobnie – bez znajomości idei katolickiego ruchu polityczno-społecznego (zwalczającego socjalizm), zapoczątkowanego przez papieża Leona XIII, trudno byłoby zrozumieć genezę ruchu sodalicyjnego rozwijanego w różnych regionach poszczególnych krajów Europy, w tym i na ziemiach polskich u progu XX w. Nawet elementarna wiedza na temat zainicjowanej w 1922 r. przez Piusa XI w Kościele Akcji Katolickiej ułatwia zrozumienie źródeł genezy w wielu środowiskach regionalnych Polski Niepodległej tamtych lat takiego fenomenu społeczno-kulturalnego, jak tworzenie organizacji młodzieży katolickiej i dorosłych o bogatym programie wychowawczym (biblioteki, zespoły artystyczne) oraz pojawianie się domów parafialnych. Istotę zaś wielu działań edukacyjnych i inicjatyw kulturalnych w środowiskach mniejszości narodowej żydowskiej w Polsce lat międzywojennych pojąć można po, przynajmniej częściowym, poznaniu najsilniejszych nurtów ruchu oświatowego i kulturalnego w głównych żydowskich ugrupowaniach politycznych i społecznych tamtych lat.

Także znajomość wielu ogólniejszych inicjatyw oświatowych i nurtów twórczych (np. socrealizm) oraz akcji w zakresie rozwoju życia kulturalnego (np. inicjatyw artystycznych związków zawodowych, Ruchu Łączności Fabryk ze Wsią) w czasach Polski Ludowej, ułatwia dostrzeżenie i prawidłową interpretację różnych odpowiadających im działań i inicjatyw edukacyjnych i kulturalnych w różnych regionach

Metodologia badań regionalnych

Spośród wielu metod badawczych wypracowanych przez współczesną metodologię badań społecznych najbardziej przydatną w lustracjach nad dokonującymi się dzisiaj i w niedalekiej przeszłości zjawiskami oświatowymi i przemianami kulturalnymi regionu wydaje się być metoda monograficzna. Polega ona na gruntownym i wielostronnym spojrzeniu na funkcjonowanie danej instytucji czy zjawiska oświatowego lub kultury⁴. Mówiąc nieco szczegółowiej, chodzi w niej o poznanie podłoża

⁴ A. Kamiński, *Metoda, technika, procedura badawcza w pedagogice społecznej*, (w:) *Metodologia pedagogiki społecznej*, Wrocław 1974, s. 49–95.

ekonomicznego i społecznego (ludzi) działalności instytucji i formowania się zjawisk, ich genezy, organizacji (struktury) i trendów rozwojowych, czasu istnienia, powodzeń i niepowodzeń w funkcjonowaniu oraz ich społecznych funkcji. Takie diagnostyczne rozpoznanie z reguły prowadzić może do formułowania przez badacza prognoz rozwoju danych instytucji i zjawisk oraz tworzenia różnych koncepcji stymulowania i optymalizacji funkcjonowania tych instytucji i zjawisk.

Metoda monograficzna zastosowana do badania oświaty i życia kulturalnego realizowana być musi wieloma technikami badawczymi. Należą do nich: studia nad dotychczasowym piśmiennictwem, analiza dokumentacji, analiza wytworów, obserwacja badanych zjawisk, wywiad i in.

Punktem wyjścia do gromadzenia materiałów na dany temat w badaniach regionalnych w dziedzinie oświaty i życia kulturalnego muszą być studia nad dotychczasowym piśmiennictwem. Zdaje się słuszne wyodrębnienie trzech etapów tej pracy. Pierwszy to studia nad zawartością książek i artykułów (publikowanych w pracach zbiorowych, jak i pismach naukowych). W poszukiwaniach tego typu piśmiennictwa badającym pomocą mogą bibliografie, zarówno ogólne, jak i specjalistyczne – w tym także regionalne. Te ostatnie łatwo znaleźć w bibliotekach wojewódzkich, rejonowych czy nawet gminnych różnych miejscowości. W poszukiwaniu piśmiennictwa na tematy oświaty i życia kulturalnego pomocni mogą być pracownicy działów informacyjnych i bibliograficznych bibliotek naukowych, jak również inni doświadczeni bibliotekarze oraz autorzy wcześniej napisanych prac z zakresu tematyki regionalnej.

Studia nad piśmiennictwem związanym z przedmiotem badań regionalnych w dziedzinie oświaty i życia kulturalnego (a wymóg ten trzeba realizować także w przypadku przygotowywania prac naukowych z innych dziedzin) muszą być przeprowadzane niezwykle uważnie i krytycznie. Doświadczenie piszącego uczy, iż w wielu rozprawach, nawet naukowych na tematy regionalne, wydawanych często w mało wymagających – co do jakości – wydawnictwach, zakradło się немало błędów merytorycznych, których nie wolno powtórzyć w opracowaniach następnych. Błędy owe dotyczą dat, nazwisk i (częściej) imion, nazw instytucji (w tym i stowarzyszeń) działających w danym okresie, a nawet uogólnień i wniosków. Te ostatnie są czasem spowodowane zbyt pośpiesznym ich formułowaniem przez autorów prac, wnioskowaniem z niepełnych danych empirycznych, wymaganiami cenzury lat minionych i in.

Drugi etap studiów nad piśmiennictwem w badaniach regionalnych to analiza zawartości prasy. W ramach tej pracy przeanalizować w pierwszym rzędzie należy prasę regionalną wydawaną przed laty i współcześnie w różnych miejscowościach regionu, w której z reguły zamieszczane były różnego rodzaju szczegółowe wiadomości z zakresu oświaty i życia kulturalnego. Drukowane one były w postaci artykułów, informacji o działalności różnych instytucji oświatowych i kulturowych (w tym i stowarzyszeń), relacji z ważniejszych wydarzeń z życia kulturalnego, oceny imprez i zajęć, korespondencji na różne tematy. Wszystko to może dostarczać

badaczowi oświaty i życia kulturalnego niemało materiału. W wielu miejscowościach różnych regionów wychodziły w ostatnich dziesiątkach lat rozmaite pisma, które – jeśli zostały zgromadzone i są przechowywane w lokalnych bibliotekach – mogą się stać źródłem bezcennych już informacji na temat różnych elementów oświaty i życia kulturalnego w regionie. Podczas omawianych badań (regionalnych) warto też przeanalizować zawartość niektórych czasopism ponadregionalnych i ogólnopolskich szukając w nich artykułów, korespondencji i informacji o różnych zjawiskach z zakresu oświaty i życia kulturalnego w interesującym badacza regionie. W pismach tych, zwłaszcza takich, które były organami stowarzyszeń mających swoje agendy w danym regionie, zamieszczano niejednokrotnie relacje na temat działalności tych agend w różnych miejscowościach. Relacje te (informacje o działalności i znaczniejszych osiągnięciach, sprawozdania, korespondencja z czytelnikami) stanowią po latach doskonale źródło wiadomości o tych agendach i środowiskowych uwarunkowaniach ich działalności. Nierzadko publikacje takie bywają skompletowane w różnych instytucjach środowiska lokalnego (głównie bibliotekach, muzeach, archiwach) oraz u osób prywatnych w postaci wycinków prasowych. W wielu przypadkach korzystanie ze zbiorów prywatnych jest utrudnione.

Trzeci etap studiów nad piśmiennictwem w czasie badań regionalnych nad oświatą i życiem kulturalnym sprowadzać się winien do analizy zawartości jednodniówek, różnego rodzaju publikacji jubileuszowych i rocznicowych, drukowanych sprawozdań z działalności instytucji oświaty i kultury, materiałów reklamowych i in. Zawierają one niekiedy bardzo wiele informacji na temat działalności szkół, instytucji kultury (w tym i stowarzyszeń) środowiska lokalnego. Doświadczenie badawcze piszącego uczy, że poszukiwanie tych publikacji jest jednak dość trudne, co wynika ze słabej informacji o nich, braku ich kompletu w lokalnych bibliotekach i innych instytucjach zobligowanych do gromadzenia dorobku kulturalnego regionu. Sytuacja ta spowodowana jest w dużej mierze zaniedbaniami w gromadzeniu i kompletowaniu zbiorów drukowanych związanych z regionem. W ostatnich np. dziesiątkach lat publikacje te często ukazywały się w ramach wydawnictw tzw. małej poligrafii, poza oficjalnym nurtem druków rejestrowanych i w związku z tym nie zostały niejednokrotnie odnotowane w informatorach i katalogach wydawniczych. Ich wydawcy nie przekazali obowiązkowego egzemplarza do głównych bibliotek kraju.

Podstawową techniką poznania rzeczywistości oświatowej i przemian w sferze życia kulturalnego ludności w regionie w toku badań monograficznych jest analiza źródeł (dokumentacji). Źródeł tych poszukiwać należy zarówno w archiwach regionalnych (wojewódzkich i ich oddziałach), jak i w archiwach centralnych. Te ostatnie (np. Centralne Archiwum Wojskowe) gromadzą również dokumenty dotyczące osób działających w środowiskach regionalnych, jak i zdarzeń, które tam miały miejsce. Źródeł pisanych do poznawania różnych zjawisk z zakresu oświaty i życia kulturalnego w regionie poszukiwać też należy w działach rękopisów bibliotek naukowych, niekiedy i publicznych, związanych z regionem lokalizacją i zakresem działalności.

W toku omawianych badań efektywne też są poszukiwania materiałów źródłowych w archiwach poszczególnych szkół oraz lokalnych instytucji i stowarzyszeń kultury. Archiwa ogólne gromadzą dokumenty całokształtu życia społecznego środowiska. W związku z tym – jak uczy praktyka – zespoły akt dotyczących oświaty i życia kulturalnego „gina” w nich w zestawieniu z dużą liczbą dokumentów dotyczących innych dziedzin życia danego regionu. W tych warunkach nieco prostsze i zdaje się bardziej efektywne są niekiedy poszukiwania źródeł pisanych dotyczących oświaty i życia kulturalnego (ostatnich przynajmniej lat) w archiwach instytucji oświaty i kultury naszego kraju. Archiwa te zawierają dość często kroniki działalności (np. szkolne, instytucji i stowarzyszeń kultury), wykazy działaczy i członków (w przypadku szkół: nauczycieli i uczniów), akta osobowe pracowników i działaczy, programy i dzienniki zajęć istniejących tam zespołów artystycznych, dokumenty kasowe, dyplomy i zawiadomienia o uzyskanych nagrodach, wyróżnieniach za działalność oraz in. Trzeba powiedzieć, że archiwa szkół, instytucji kulturalnych i stowarzyszeń kultury, aczkolwiek w niektórych przypadkach bogate, nie są takie, jakie być powinny. Częste zmiany profilu różnych instytucji (w tym i stowarzyszeń) i ich reorganizacja (np. związków zawodowych, organizacji młodzieżowych), zwłaszcza w okresie Polski Ludowej, przechodzenie spod kurateli jednego patrona pod opiekę innego, spowodowały zaginięcie wielu zespołów akt dotyczących ich działalności wielce potrzebnych dziś do naukowego ich opisu. Dzieje tych zaginionych zbiorów i rozproszonej dokumentacji wskazują na potrzebę troskliwszej opieki nad zbiorami archiwalnymi zmieniających swą strukturę i reorganizujących się instytucji (w tym i stowarzyszeń) społecznych.

Bardzo oplacalne w czasie badań regionalnych okazują się być penetracje archiwów rodzinnych osób znaczących w rozwoju oświaty i działalności szkół oraz instytucji i stowarzyszeń kulturalnych. Archiwa te powstały dzięki pasji kolekcjonerskiej i zamiłowaniu tych osób do gromadzenia dokumentów własnego życia. Często składają się na nie: kroniki rodzinne, pamiętniki pisane w czasie trwania określonych wydarzeń, notatki z dokonanych obserwacji różnych zjawisk, relacje pisemne z udziału w różnych formach edukacji i uczestnictwa w życiu kulturalnym, świadectwa ukończonych szkół (i kursów), legitymacje członkowskie różnych stowarzyszeń, poświadczenia o zatrudnieniu, korespondencja z pracodawcą i współpracownikami, dyplomy i zawiadomienia o uzyskanych wyróżnieniach w pracy zawodowej i działalności społecznej. Doświadczenie badawcze piszącego uczy, że rodzinne zbiory dokumentów niezbędnych do odtworzenia obrazu przemian oświatowych i życia kulturalnego w regionie znajdują się nie tylko w środowisku (regionalnym) stanowiącym teren badań. Czasem „powędrowały” one daleko, poza teren badań, wraz z przenoszącymi się tam, z różnych powodów, działaczami. Z tego powodu np. wiele materiałów do badania kultury w regionie sądeckim piszący znalazł w rodzinnych zbiorach archiwalnych osób mieszkających w Warszawie, różnych miastach Śląska i Zagłębia, Rzeszowie a nawet Gdańsku i Szczecinie.

Kolejną techniką badań regionalnych w dziedzinie oświaty i życia kulturalnego jest analiza wytworów. W poszczególnych regionach zawsze żyło wielu ludzi zajmujących się twórczością w określonej dziedzinie sztuki i rzemiosła artystycznego. Pozostawiali oni bądź pozostawiają po sobie utwory literackie (często w rękopisie lub maszynopisie, np. nowele, opowiadania, wiersze, pamiętniki), dzieła plastyczne (malarstwo, rzeźba, rzemiosło artystyczne), utwory muzyczne, zbiory zdjęć, kolekcje znaczków pocztowych, nagrania na taśmie magnetofonowej (np. występów artystycznych) oraz filmowej. Wytwory te z jednej strony są wyrazem stanu jakościowego kultury regionu, z drugiej same odzwierciedlają (zbiory zdjęć ukazujących imprezy kulturalne w środowisku, pamiętniki informujące o wydarzeniach kulturalnych) jej poziom, w czasach z których pochodzą. Bez szczegółowej analizy tej spuścizny (nie zawsze zidentyfikowanego autorstwa) nie jest możliwe pełne poznanie stanu oświaty i poziomu życia kulturalnego ludności regionu i jasne określenie dokonujących się na jego terenie przemian oświatowych, kulturalnych i artystycznych.

Wspominając o wytworach, głównie sztuki i rzemiosła artystycznego, dzięki którym poznać i określić można poziom oświaty i przemian kultury danego regionu, przyznać trzeba, iż w ostatnich dziesiątkach lat bardzo rozszerzył się zakres tych właśnie wytworów, co stało się niewątpliwą konsekwencją rozwoju techniki. O ile jeszcze u progu XX w. na wytwory te składały się głównie utwory literackie, pamiętniki, dzieła plastyczne i wyroby rzemiosła artystycznego, folklor muzyczny i obyczajowość, to w ciągu XX w. dołączyły do tego zbiory zdjęć (albumy) o treści dokumentalnej, nagrania głosu na taśmę dźwiękową i płytę oraz taśmę magnetowidową, film dokumentalny (kronika). Nagrywane są np. występy zespołów folklorystycznych, przebieg znanych imprez okolicznościowych i artystycznych.

Niewątpliwie przydatną techniką gromadzenia materiałów w badaniach regionalnych nad oświatą i kulturą stać się może analiza zawartości treści tablic pamiątkowych zamieszczanych na różnego rodzaju budynkach, obiektach zabytkowych, napisów na pomnikach a nawet płytach nagrobnych (te w ostatnich latach ulegają często bezmyślnej dewastacji także w środowiskach regionalnych). Ich treść czasem dość wyraźnie konkretyzuje informacje o życiu i działalności osób znaczących w danym regionie i utrwała informacje o wydarzeniach, które miały tam miejsce.

Jedną z następnych technik przydatnych w badaniach monograficznych nad oświatą i kulturą w regionie jest obserwacja zachodzących tam zjawisk oświatowych i kulturalnych. Może ona mieć dwie odmiany: lustracji pomieszczeń i urządzeń służących oświacie i kulturze oraz obserwacji przebiegu różnych działań oświatowych i zjawisk kultury (np. zachowań kulturowych ludzi). W toku lustracji poznać można warunki lokalowe instytucji oświatowych i kulturalnych, ocenić pod względem ilościowym i jakościowym zgromadzony w nich sprzęt i pomoce do działalności edukacyjnej i kulturalno-artystycznej. Natomiast obserwacja przebiegu różnych zjawisk oświatowych i kulturowych, jak również zachowania ludzi w nie zaangażowanych, dostarczyć może informacji na temat treści oświaty i życia kulturalnego

środowiska lokalnego, zachowania ludzi w sytuacjach związanych z kształceniem i możliwościami kontaktu z kulturą, pogłębić refleksje na temat genezy i społecznych funkcji różnych zjawisk edukacyjnych, kulturowych, artystycznych i innych w regionie.

Ważną techniką gromadzenia materiałów we współczesnych badaniach regionalnych nad oświatą i życiem kulturalnym, zwłaszcza w okresie ostatnich lat, jest wywiad z pracownikami oświaty i instytucji kultury, twórcami różnych ich elementów oraz innymi osobami uczestniczącymi w animacji działań oświatowych i kulturowych. Wywiad ten może dotyczyć przeszłości szkół i instytucji kultury w regionie, wkładu w ich rozwój osób zasłużonych dla środowiska, form kształcenia ludzi i typu urządzanych w regionie imprez kulturalnych, aktywności umysłowej i kulturalno-artystycznej członków różnych grup społeczno-zawodowych i środowiskowych, zakresu i treści edukacji i życia kulturalnego. Doświadczenie uczy, że wywiad to czasem jedyna technika poznania zjawisk i procesów edukacyjnych oraz kulturowych (z ostatnich lat) przez nikogo nie opisanych, bądź utrwalonych na piśmie (lub w innej formie) w stopniu niewystarczającym. To sposób gromadzenia informacji niezbędnych do zinterpretowania genezy i przebiegu różnych zjawisk oświatowych i kulturowych, droga poznania zależności i związku między nimi, współzależności i wynikania.

Przy pomocy techniki wywiadu odwołać się należy do wiedzy i doświadczenia osób w środowisku najlepiej dane zagadnienie znających (w przypadku badania zjawisk odleglejszych są to osoby najstarsze), najbardziej aktywnych umysłowo i społecznie, będących zarazem dobrymi informatorami. Efektywne stosowanie tej techniki wymaga od badacza opracowania dobrego kwestionariusza wywiadu, odnalezienia w środowisku wiarygodnych informatorów, prawidłowego przeprowadzenia wywiadu i trafnego zweryfikowania informacji. Doświadczenie badawcze piszącego, zdobyte w czasie kilku badań regionalnych, wskazuje na dużą wartość wywiadów przeprowadzonych z osobami starszymi, świadkami działań i procesów już zakończonych, należących w zasadzie do historii najnowszej a niedostatecznie w źródłach utrwalonych i przez historyków jeszcze nie opisanych. Trudnością w realizacji badań przy pomocy tej techniki jest odnalezienie dobrych informatorów. Wskutek różnych przypadków losowych wielu z nich mieszka poza regionem, w którym realizowane są badania. W związku z tym przeprowadzenie wywiadu wymaga wyjazdu do nich. Czasem wywiad ten może być zastąpiony korespondencją lub nawet rozmową telefoniczną.

Wskazując na wymienione techniki badań składające się na metodę monograficzną, jako najodpowiedniejszą do badań regionalnych stanu oświaty i poziomu życia kulturalnego, podkreślić trzeba swoistość organizacyjną i metodyczną w stosowaniu poszczególnych z nich oraz to, że są one niezastąpione w sytuacjach adekwatnych do ich specyfiki i możliwości badawczych. Z tej swoistości i niemożliwości zastąpienia każdej z wymienionych technik badawczych wynika potrzeba i konieczność ich kompleksowego stosowania podczas badań regionalnych. Ich

współwystępowanie w tych badaniach to warunek skuteczności stosowania metody monograficznej (w badaniach nie tylko regionalnych). Kompleksowe sięganie po nie, umiejętne korzystanie z walorów poznawczych, jakie niesie każda technika z osobna, stwarza gwarancję należytego przeprowadzenia badań regionalnych i zgromadzenia wiarygodnego materiału, stwarzającego szansę dla wiernego naukowego opisu badanych zjawisk oświatowych i kulturowych. Słuszność tego uogólnienia potwierdzona została w wielu dotychczasowych badaniach regionalnych.

Opracowując wyniki badań regionalnych, realizowanych wspomnianymi technikami, zmierzać należy nie tylko do szczegółowego opisu poznanego zagadnienia oświatowego czy kulturowego. Opracowywaniu tych wyników przyświecać winna także chęć, idea, spożytkowania zebranego materiału do wysnucia prawidłowości kierujących rozwojem opisywanych zjawisk i sformułowania wniosków ogólniejszych, porównywalnych z wynikami badań w innych regionach. Postępowanie takie prowadzi do wydobycia ze zjawisk zarejestrowanych w regionie elementów ponadlokalnych i ogólnokrajowych.

Analizując materiały zebrane w toku badań regionalnych nad oświatą i życiem kulturalnym określonych środowisk społecznych, poszukiwać należy specyfiki tych zjawisk w regionie będącym terenem badań na tle przemian ogólnokrajowych w tym zakresie. Czynić to należy z myślą o wykryciu i określeniu oryginalności oświatowej i kulturowej regionu oraz wkładu działających tam sił społecznych i dokonujących się w nim przemian w rozwój inicjatyw w tym zakresie o zasięgu ponadlokalnym a nawet ogólnokrajowym. Takie podejście do sprawy prowadzi do interesujących i niekiedy pouczających wniosków.

Spoleczne funkcje badań regionalnych

Badania regionalne w dziedzinie oświaty i życia kulturalnego są potrzebne. Przemawiają za tym liczne funkcje, które one pełnią. Jedną z nich jest powiększenie wiedzy o zjawiskach oświatowych i kulturowych regionu a zarazem pogłębianie wiedzy o przemianach z tego zakresu w skali ponadregionalnej i krajowej. Wiele bowiem zjawisk oświatowych i kulturalnych regionu stanowi lokalną konkretyzację podobnych procesów ponadregionalnych i ogólnokrajowych. Dokładne więc poznanie ich mechanizmów w regionie a także ich lokalnej specyfiki w tym środowisku jest równoznaczne z pogłębianiem wiedzy ogólnej o nich. Poznając te zjawiska, badania regionalne stają się w pewnym stopniu także dostarczycielami informacji do uogólnień i wniosków o zasięgu szerszym, nierzadko krajowym. Dostarczają one wiadomości o funkcjonowaniu w regionie lokalnych ogniw ogólnokrajowej sieci instytucji oświatowych i kulturalnych i przez to można je uznać również za element badań i lustracji ogólnopolskich.

Badania regionalne to doskonała okazja do aktywizacji umysłowej inteligencji w środowiskach lokalnych, uskarżającej się niejednokrotnie na nudę życia i stagnację intelektualną w miejscu zamieszkania, na swoiste „skazenie” prowincją. Są one dla tej inteligencji także okazją do nawiązania, z reguły inspirującego, kontaktu z ośrodkami badawczymi ogólnokrajowymi. Mówiąc nieco inaczej – pełnią one w przypadku przedstawicieli tej inteligencji, zwłaszcza uczestniczących w badaniach regionalnych, często funkcje kształcące i wychowawcze.

Ważną w odczuciu piszącego jest funkcja ideologiczna, albo inaczej mówiąc światopoglądowa, badań regionalnych nad oświatą i życiem kulturalnym regionu. Rzetelnie przeprowadzone badania z tego zakresu wykazują związek wydarzeń oświatowych i zjawisk kulturowych (mających często swoją lokalną specyfikę) w regionie z analogicznymi procesami i zjawiskami w skali kraju. Niejednokrotnie wykazują one, że procesy te w środowisku danego regionu wcale nie są jakościowo gorsze, a jedynie czasem tylko mniej intensywne, niż w innych regionach (np. położonych bliżej stolicy kraju). Trzeba powiedzieć więcej – wykazują one niejednokrotnie, jak wiele dany region wnosi pod względem procesów edukacyjnych i kulturowych w rozwój edukacji i życia kulturalnego szerszego terytorialnie niż region: środowiska ponadregionalnego i ogólnokrajowego.

Przez to wyniki tych badań kształtują u wielu ludzi pogląd o kulturalnym związku całego kraju, relatywności poglądu o izolacji kulturalnej różnych środowisk, nawet odległych od centrów życia umysłowego i artystycznego. Przyczyniają się one do podważania niesłusznego często poglądu o ubóstwie kulturalnym wielu regionów a zastąpienia go przekonaniem o specyfice i niepowtarzalności, a zatem oryginalności edukacyjnej i kulturowej niektórych z tych regionów. Przez pokazywanie takiej rzeczywistości i kształtowanie adekwatnych do niej u ludzi poglądów oraz przekonań, wyniki badań regionalnych przyczyniają się do nobilitacji wielu regionów naszego kraju w oczach ich mieszkańców, wykazują ich wysoką wartość i niepowtarzalność kulturową.

Niebagatelną funkcją badań regionalnych w omawianej sferze jest pogłębianie związku emocjonalnego badających i zapoznających się z wynikami tych badań z regionem i poszczególnymi miejscowościami środowiska lokalnego, utrwalanie mocniejszego przeżywania jego spraw, budzenie dumy z jego znaczenia i kulturowej wartości. Stany te są elementem patriotyzmu (wyrażającego się przecież również w odpowiednim stosunku do własnego środowiska życia, do małej „Ojczyzny” utożsamianej czasem z regionem).

Badania regionalne w dziedzinie oświaty i życia kulturalnego z reguły prowadzą do wykrycia lokalnych sił stymulujących przemiany w obu tych sferach. Wykrycie takie jest warunkiem wspierania tych sił, stymulowania ich celem akceleracji procesów edukacyjnych i życia kulturalnego w środowisku lokalnym. Sterowanie tymi siłami, animacja różnych działań na rzecz ich umocnienia w środowisku lokalnym, to jedna ze strategii współczesnego rozwoju różnych miejscowości w poszczególnych regionach. W kierowaniu tymi, wykrytymi w czasie badań

regionalnych, silami tkwi sposób także na przyspieszenie korzystnych przemian także w innych sferach życia społecznego w naszym kraju.

Myśl o badaniach regionalnych w dziedzinie oświaty i kultury, podobnie jak i świadomość potrzeby przeprowadzania penetracji poznawczych w innych zakresach tematycznych, wzmóc winna w poszczególnych miejscowościach regionu, a konkretnie u pracowników i działaczy sfery oświaty i kultury, działania na rzecz lepszej troski o zabezpieczenie dokumentów i różnego typu wytworów pozostałych po tej działalności, jako materiału dla przyszłych badań. Realizowane w ten sposób podniesienie kultury archiwalnej oznaczać ma przeciwdziałanie w wielu środowiskach lokalnych bezmyślnemu niszczeniu, niewłaściwemu przechowywaniu i zabezpieczaniu przed zagładą dokumentów pozostających po działalności instytucji oświaty i kultury. Elementem tej troski winno też być tworzenie lokalnych centrów informacji o miejscu przechowywania (zbiory publiczne i prywatne) tych źródeł⁵.

⁵ Ze względu na bezpieczeństwo (np. przeciwpożarowe) autor nie postuluje tworzenia dużych centrów dokumentacji działalności oświatowej i życia kulturalnego regionu, zawierających np. całokształt (rozproszonej dzisiaj m.in. w domach osób prywatnych) dokumentacji po tej działalności. Bardziej bezpieczne wydaje się tworzenie centrów rejestrujących miejsce przechowywania tej dokumentacji i informacji o niej. Do zadań takich centrów należeć winno popularyzowanie wśród podopiecznych umiejętności zabezpieczania i konserwowania zbiorów archiwalnych.